

**VLADIMÍR ŠMILAUER, KAREL HAUSENBLAS
A ALEXANDR STICH V ROCE 2023
OSOBNOSTI A JAZYKOVĚDNÉ DÍLO**

OLDŘICH ULIČNÝ

ABSTRACT**Vladimír Šmilauer, Karel Hausenblas and Alexandr Stich in 2023:
Personalities and their scientific work**

In present article we tried to capture the scientific and personality traits of three Czech and Czechoslovakian linguists who co-created our linguobohemistics in an unforgettable way. We remember Vladimír Šmilauer as a great syntactician with other broad-based linguistic interests, we see Karel Hausenblas as the creator of a new stylistic theory. On the other hand, Alexandr Stich is for us not only a modern philologist and one of the most important historians of the development of the Czech language. We also examine how our current linguobohemistics has changed since their time and how they would appreciate our progress and criticize our debts.

Keywords: Vladimír Šmilauer; Karel Hausenblas; Alexandr Stich; linguistic heritage of the three jubilants; the current state of Czech language and linguistics; language teaching methodology; school didactics of Czech and its relation to linguistics

1. Úvod

O životě a díle tří velikánů české a československé jazykovědy vzpomínaných roku 2023 už bylo napsáno sdostatek oslavných statí a i řada nekrologů, nemá tedy význam, abychom je zde opakovali či shrnovali. Z dnešního našeho hlediska je významné, jaké mělo jejich dílo dosah nejen pro naši jazykovědu v průběhu jejich aktivního života, ale jak se projevuje zejména v nás, v jejich pokračovatelích a často v jejich žácích či žácích jejich žáků po odchodu těchto velkých mužů z tohoto světa. Tímto směrem bych také rád vedl toto své – samozřejmě subjektivní – zamyšlení: Jak by tito velikáni naší lingvistiky a filologie asi hodnotili dnešní lingvobohemistiku, co by ze své perspektivy viděli jako přínosné, resp. i co kritického by mohli přinést.

Poněkud nevesele vychází toto zamyšlení od výročí úmrtí. Od úmrtí Karla Hausenblase a Alexandra Sticha uplynulo dvacet let, Vladimír Šmilauer odešel už před čtyřiceti lety. Na druhé straně K. Hausenblas z veřejného jazykovědného života odešel krátce po převratu v roce 1989. Dosah jazykovědného díla je však u všech tří dodnes obdoby: Každý syntaktik, zvláště začínající, sáhne dodnes po Šmilauerově *Novočešské skladbě*

(Šmilauer 1966), stylistik po Hausenblasovu výboru *Výstavba jazykových projevů a styl* (Hausenblas 1972) a lingvista se zájmem o literární vědu a historii po Stichových knihách *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)* (Stich 1996a) nebo *Jazykověda – věc veřejná* (Stich 2005).

2. Co mají naši autoři osobnostně společné a v čem se liší

Jde jednoznačně o múzické osobnosti. Všichni tři mají společný zájem o beletrii, a to jak o prózu, tak o poezii. Z jejich životopisů je znám už mladistvý zájem čtenářský, prožívání poezie a pozdější následně analytické výkony lingvoliterární. Ale aspoň u dvou z nich je znám zájem o hudbu, nejen zájem posluchačský, ale i aktivně hudebnický. Je známo Hausenblasovo nadšení pro symfonickou hudbu, jeho houslistické výkony i účinkování v pěveckém sboru, jak o tom sám píše v *Chybách lingvistových* (Hausenblas 2003, 13–20). Zaznamenány byly Stichovy kytarové exhibice při předvádění blues či písní Voskovcových a Werichových, jeho zájem o džez a dokonce radostné tance s posluchačkami – doložitelné svědky i fotografiemi. To všechno jsme s našimi společnými studenty zažili při nejednom neformálním podniku po vždy velmi plodných jednáních na studentských workshopech, i jinde. Domnívám se, že výrazný zájem o literární tvorbu může někdy i pomoci lingvistovi k pochopení emocionálních a estetických funkcí jazyka v životě jednotlivce i společnosti.

2.1 V této souvislosti se při srovnávání děl a osobností našich jubilatů nabízí paralela s tvorbou v oblasti tzv. artificiální čili vážné hudby: Srovnání bude subjektivní a vyplývá z vlastního prožitku obou aspektů. Dílo Vladimíra Šmilauera mi připomíná Bachovy sonáty, partity a fugy a co do místa Lipsko Bachovy doby. Je to hudba čistého řádu, pevnosti a důrazu na formu, přitom však pracující s materií schopnou vyjádřit i probudit emoce a estetický prožitek. Jde ovšem o prožitek plynoucí hlavně z řádu či struktury autora ztvárnění materie a v jazykovědné oblasti to připomíná koncepci prožívání jazyka, jak je známe od B. Trnky a F. Daneše (srov. např. Daneš 2009). V psychologické oblasti jde pak o starší pojem tzv. intelektuálních citů, tedy o pocit obdivu a radosti z dokonalosti světa a vlastního poznání této dokonalosti (Uličný 1971). Tak na mě vždy působila zejména *Novočeská skladba*, jejíž výtisk je stejně ohmataný a ve hřbetu povolující, jako jsou ohrané staré vinyly s klasickou hudbou kupované kdysi za levný peníz v dávné prodejně Sovětské knihy.

2.2 Naproti tomu dílo Karla Hausenblase je pro mě srovnatelné s hudbou Stravinského nebo Prokofjeva a s paralelou Paříže či Petrohradu předbolševické doby. V Hausenblasových geniálních výkladech stylu a v inovacích jejich popisu shledávám stejnou hloubku i eleganci jazykového výrazu jako v citované postromantické hudbě. Hausenblasův styl je projevem jeho výrazné osobnosti – neboť čím jiným je styl než sebevyjádřením, a to i v prostředcích lingválních i lingvistických a v jejich výběru či volbě? Expresivita Hausenblasova až esejistického osobního stylu je tedy přidaná hodnota k jeho exaktnímu myšlení (to ovšem nemůže chybět ani tvůrci hudebního díla), které se projevuje v jeho

pracích o české gramatice a v našich souvislostech i v zájmu o práce Vladimíra Šmilauera, srov. dále zde v odst. 3.2. Hausenblasův výklad stylu je funkční v tom nejryzejším slova smyslu a ukazuje ho jako významného pokračovatele Pražského lingvistického kroužku. Objevné jsou jeho nové funkční styly, jako styl naučný, ale i nové stylové činitele (srov. Marešovu úvahu o tématu v *AUC Philologica* 2024/3).

2.3 A konečně dílo Stichovo vnímám jako paralelu spíš k Dvořákově než ke Smetanově hudbě, hodně společného má také s odkazem Vítězslava Nováka a s lidovou písní. Asociace se takto nabízejí na základě Stichova vlastenectví i rozhlednosti po světě, zvláště slovanském, a také z jeho syntézy lingvistiky a literární vědy v novou filologii. Paralelou je tu Dvořákově češtví i obecně lidská srozumitelnost jeho hudby, dále pak synkretický charakter folklorní písně, tj. neoddělitelnost hudby a slova, stejně jako pro Alexandra Sticha byla neoddělitelná krásná literatura a její jazyk. Z relevantních míst pak se asociují jeho Žinkovy a dále slovinská Ljubljana. Alexandr Stich byl dělník na vinici filologie a archeolog vnějších dějin češtiny.

3. K lingvistickým aspektům díla našich velikanů

3.1 Vladimír Šmilauer

O jeho životě včetně zaujetí pro múzu literární napsala prof. Martina Šmejkalová knihu (2015), která širokým záběrem historika vědy podává v relevantních dějinných souvislostech život tohoto Gebauera naší doby. Nemožu přidat žádné životopisné doplňky, jen se hluboce skláním nejen před objektem, nýbrž i autorkou knihy. Na druhé straně si přece jen troufám zamyslet se nad Šmilauerovou metodologickou výbavou, protože občas čteme o jeho údajném pozitivismu jako metodologickém východisku a přístupu k jazyku. Domnívám se, že jde o velké zjednodušení, a podle mého názoru je pochybné mluvit o pozitivismu i např. v díle Jana Gebauera nebo Oldřicha Hujera. Všichni naši tzv. jazykovědní pozitivisté totiž hlásají sepětí jazyka s národem, pečují o jazykovou správnost a vyzvedávají krásu mateřského jazyka. Jde jim ovšem o správnost spisovného jazyka, avšak i to je v rozporu s pojetím obecněvědní pozitivistické metody, ježto ta odmítá jakékoliv metafyzické, tj. hodnotové poznání skutečnosti (srov. k filozofii Ernsta Macha Holzbachová 2001). Prof. Šmilauer se na jedné straně jeví jako jazykovědec přísně empirický a deskriptivistický, na druhé straně i on mluví o kráse češtiny a potřebě jazykové správnosti (např. Šmilauer 1963). Přitom uznává nutnost jazykového vývoje, nestojí tedy na pozicích brusičských; je však zřejmé, že ve vztahu k jazykovědní terminologii se vyslovuje jako purista. Je nepřitelem jakéhokoliv deduktivismu, ale ve jménu jazykové správnosti aplikuje na problém srozumitelnosti textu postup, který bychom mohli dnes nazvat permutačním testem, tj. změnu slovosledu, srov. citovanou práci (Šmilauer 1963). Dále např. přiznává kategorii doplňku transformační vztah s větou inkorporovanou – samozřejmě bez termínu – jen u přechodníků, v jiných případech však zůstává opět jen u struktury povrchové. Atd. Měli bychom tedy zde mluvit o jednotlivých prvcích různých metodologických přístupů a o jejich syntéze, nikoliv o vědeckém pozitivismu jako v jistém stupni odsudku či distanci.

Vladimír Šmilauer byl též muž praxe a bez proklamací také zastáncem metodologické interdisciplinarity. Jeho planimetrické znázorňování syntaktických vztahů (Šmilauer 1958), známé i z prací Harrisových nebo u nás z koncepce funkčního generativního popisu jazyka v podobě matematické teorie grafů, bylo v jeho době známé nejen z rovinné geometrie, ale i z aplikované oblasti geodetické. Také mezinárodní desetinné třídění, MDT, tento univerzální třídící systém, který byl knihovníkem Deweyem použit už roku 1876, vypovídá o autorově odvaze sáhnout po vymoženostech jiných věd. Konečně pak Šmilauerův důraz na jazykovou praxi se projevoval zejména ve snaze o popularizaci jazykovědné bohemistiky, ve starosti o výuku češtiny v základním a středním školství (Šmilauer 1980) a v péči o univerzitní žáky.

3.2 Karel Hausenblas

Jeho význam pro vývoj stylistiky v českém, slovenském i slovanském prostředí vědeckém i aplikovaném je dostatečně znám a popsán, hlavně zásluhou pražských fakultních stylistiků A. Macurové a P. Mareše (srov. Hausenblas 2003). Rád bych ale poukázal na jinou, první snad stránku vědeckého zájmu tohoto předního představitele československé lingvistické školy, která často zůstává poněkud ve stínu vyzdvihování jeho zásluh o rozvoj naší stylistické teorie, a to je zájem o gramatickou stránku češtiny. Karel Hausenblas byl člověk mnoha zájmů, ale jeho popis gramatické struktury češtiny je významný a bez něho by popis češtiny byl velmi ochuzen. Mám na mysli především jeho knihu *Vývoj předmětového genitivu v češtině* a z téhož roku velkou práci o syntaktické závislosti (srov. Hausenblas 1958a, 1958b). Kniha o genitivu přináší syntézu všech předchozích metodologických přínosů s náznaky uplatnění historicko-srovnávací metody, zřetel k nářečním a folklorním textům, ale také soustavné zkoumání stylové platnosti genitivních konstrukcí ve starších i novějších českých textech. V tom byl autor průkopníkem, stejně jako v důsledném uplatňování popisu genitivních konstrukcí v syntaktických souvislostech; dnes bychom mluvili o morfosyntaxi. Připomeňme dále stati o tzv. slovesné kategorii výsledného stavu (Hausenblas 1963), studie o číslovkách (zvláště Hausenblas 1986), recenzi Šmilauerovy *Novočeské skladby v Naší řeči* (Hausenblas 1967) a řadu autorových posudků a úvah shromážděných mj. ve sborníku *Miscellanea* z r. 2003: Pak vidíme lingvistu Karla Hausenblase nejen jako tvůrce nové stylistické teorie, ale také jako morfologa a syntaktika.

3.3 Alexandr Stich

Alexandr Stich se od obou předešlých našich velkých předchůdců liší svým výrazným filologickým zaměřením, i když oba další dnešní jubilanti se zkoumáním jazyka beletrie, jak jsme uvedli, dostatečně věnovali. Lingvistickou „systematiku“, jak říkával, kolega Stich ve velké oblibě neměl, ústavní práci na tvoření slov však konal v rámci pracovních povinností objevitelsky (srov. Stich 1986). Filologii, ke které ho vždy srdce táhlo, věnoval však podstatně více času a publikačního prostoru a dále se významně od obou zmíněných autorů liší také v činnosti ediční, kde vyvinul vlastní postupy. Jeho hlavní přínos z hlediska vnějšího vývoje jazyka vidíme v narušování zažitých představ o tzv. době temna v rámci češtiny střední doby (Stich 1996b).

3.3.1 I z běžného života, natožpak z historie rodin, národů a států známe případy falešného vědomí, tradování falešných poznatků o lidských i historických osudech a činech. Až donedávna byl tradován další mýtus, a to rozpor v názorech na budoucnost češtiny mezi generacemi Dobrovského a Jungmannovou. Také jsme se až donedávna učili ve škole o postupné likvidaci českého národního života, kultury a jazyka v období od násilné rekatolizace po třicetileté válce až do doby národního obrození. Tato historická skutečnost byla, jak známo, místy spojená s pokusy o germanizaci českého obyvatelstva v rakouské říši a vyvrcholila tereziánskou reformou z roku 1774 známou jako *Allgemeine Schulordnung*, *Všeobecný školní řád*. Germanizátoři ale zapomněli na český vesnický a maloměstský lid, na jeho učitele a vlastenecké kněze s jejich i tištěnými promluvami, kteří češtinu drželi a udrželi. Je zásluhou i Alexandra Sticha a jeho družiny, že vnesli do černobíle viděného období tzv. temna kus světla a odhalovali nuance této situace jak v projevech jednotlivců, tak dokonce i v oficiálních úředních dokumentech. Alexandr Stich se těmto protimluvám věnuje ještě i v období nuceného normalizačního odchodu do filologického ústraní. V roce 1988 vydává v nakladatelství Československý spisovatel spolu s Jaroslavou Janáčkovou velkoformátovou popularizační publikaci *Chvála české řeči*, kde cituje dekret Marie Terezie z roku 1763 (!!!) o úpadku znalosti češtiny na úřadech s výzvou, aby „[...] vyrůstali dokonale vycvičení jinoši, kteří jsou české a německé řeči znalí, úplně schopni byli dostupovati na uprázdňená místa soudních stolic, úřadů, kanceláří a jiných míst [...]“. Tento přístup germanizační charakter jistě nemá, i když je skutečností, že za pár let nato vychází citovaný germanizační výnos o výlučně německé výuce ve školství. Podstatné však je, že domácí ideový a dějinný koncept údajného neustálého boje se zlovolnou německou či rakouskou přesilou a útlakem nebo s ještě horšími jezuiti dostává přesnější a detailnější obrysy a také přináší aspekt profitu soužití s Němci.

Rád konstatuji, že existují následovníci tohoto rozbíjení mýtů o vývoji češtiny. Je potěšitelné, že na éru nového pojetí vnějších dějin češtiny navazuje mladší generace lingvistů, Stichových žáků (Alena A. Fidlerová, Ondřej Koupil) i kolegů z jiných univerzit. Jmenujme brněnskou a vídeňskou Taťanu Vykypělovou, olomoucko-pražského Roberta Dittmanna a olomoucké badatele Ondřeje Bláhu a germanistu Karstena Rinase (srov. Rinas et al. 2023; Dittmann – Uličný 2013; Dittmann 2015). Ti všichni důslednou badatelskou prací odhalují pro různá období tzv. střední doby češtiny podrobnosti, které uvedené generalizace narušují a obraz vývoje češtiny zpřesňují.

Alexandr Stich vždy rozlišuje, a hlavně odmítá staré generalizace. Odmítá přijmout ideu úpadku češtiny i české literatury 18. století, a jak výstižně konstatuje Jan Hon (2014, 120), „[...] dotekem s žánry fikčního vyprávění byly podle Sticha právě překlady tzv. knížek lidového čtení. Pro Sticha představovalo toto zjištění především problém „lingvoliterární“, totiž otázku, jak se utvářely stylistické prostředky fikčnímu vyprávění vlastní.“

Ideologii prvorepublikového a komunistického sociálního, národnostního a jazykového temna (Jirásek sám své *Temno* údajně označoval za beletrii) rozkrývá Stich svou důslednou literárněhistorickou i jazykovědnou analytickou prací, na druhé straně se však zastává Jirásku jako prozaika v polemice se Šaldovými odsudky (Stich 2021):

Jirásek je velký jazykový modernista, větší než mnohý z jeho modernistických a postmodernistických kritiků a odmítačů. Dokázal zdánlivě nemožné: propojil nenápadně prostou

dorozumivací větu životní každodennosti, odposlouchanou v dětství z téhož pramene, z něhož čerpala Božena Němcová, se vznosnou větou náboženské literatury, a to vše umocnil váhavou, přerušovanou, zajíkovou, někdy nedokončovanou větou moderního intelektuála, který ztratil svou jistotu a samozřejmost.

4. Tři jubilanti a současná jazyková a jazykovědná situace češtiny

4.1 Dnešní situace češtiny a lingvobohemistiky – klady a zápory

Nesporným kladem naší lingvobohemistiky jsou velká díla redigovaná z akademického Ústavu pro jazyk český a velmi často personálně spojená s fakultami a dalšími pracovišti. Lingvistickou práci s materiálem usnadňují významné technologické změny, jako je elektronizace klasických slovníků, vznik novočeského i staročeského korpusu jazykových dat o češtině, pořizování důležitých jazykových příruček pro veřejnost, elektronický slovník akademický a nářeční i staročeský vokabulář webový. Dále sem patří velké práce historické, vydání akademické gramatiky a další knižní publikace. Vznikají také střediska nových metodologických přístupů k jazyku a jeho užívání v návaznosti na zahraniční inovace, interdisciplinární obory a mnoho jiného.

Záporem je podle mého názoru především nedostatek zájmu o stav současné mluvené spisovné češtiny, resp. zájmu o tzv. jazykovou kulturu, a nedostatek zájmu lingvistů o češtinu ve vztahu ke škole a školství. Domníváme se, že se čeština dostává do nové jazykové (i jazykovědné) situace. Spisovná čeština se pomalu odsouvá do psané oblasti, protože podmínky pro její mluvenou podobu se stále zužují. Jde o úbytek mluvených komunikačních situací považovaných za oficiální a veřejné, pro které donedávna byla spisovnost uzádně vyžadována. Tento jev má několik příčin. Především jde o vývoj společnosti ve směru k individualismu a nechápání a odsouvání kolektivních hodnot, k nimž spisovný jazyk a jeho znalost nepochybně patří, a dále s tím související nezájem a neschopnost pěstovat mluvený spisovný jazyk ve školství, zvláště v Čechách. Z různých stran slyšíme od publicistů, sociologů i běžných lidí, že společnost upadá (Strouhal 2013); Alexandr Stich tu mluvil a psal o póvlizaci společnosti; jemnější a sociálně méně sporný by asi byl výraz infantilizace či barbarizace. Americký sociolog Kennedy to vyjádřil sloganem, že veřejný život v USA trpí druhořadostí a vulgaritou – co bychom asi řekli o situaci u nás? Na druhé straně nám chybějí tzv. směrodatní veřejní mluvčí (termín K. Hausenblase), tj. společenská elita, která by byla vzorem v užívání spisovné češtiny ve veřejných mluvených projevech. Už dávno se konstatuje, že nejen na základních a středních, nýbrž i na vysokých školách, zvláště pražských, se velmi často vedou přednášky v češtině nespisovné a v AV ČR se namnoze takto konají i obhajoby vědeckých prací a veřejná vystoupení. Z dalších oblastí uvedme některé spontánní veřejné projevy řady lékařů, výtvarníků a dalších umělců, o politicích nemluvě; za všechny jmenujme některé veřejné projevy europoslance Saši Vondry nebo sociologa Daniela Prokopa s výrazně nespisovnými a nekultivovanými mluvními výkony. Ke geograficky vyrovnané zvukové stránce mluvené spisovné češtiny nepřispívá dále čím dál častější výskyt nespisovné pražské výslovnosti

rozhlasových a televizních moderátorů a reportérů, poslanců a ministrů, jakož i herců, hraničící občas s nesrozumitelností.

Ústav pro jazyk český není schopen na tyto problémy účinně reagovat, srov. stať jeho ředitele z r. 2013:

V současné době reálně pocítujeme úpadek zájmu o jazykovou kulturu u mladých začínajících lingvistů, je obtížnější sehnat pro oddělení jazykové kultury pracovníka, který by se s disciplínou hlouběji vnitřně identifikoval a její otevřené problémy považoval za výzvu k řešení spíše než za důvod k zavržení disciplíny samé. (Prošek 2017, 102, stať z projektu ukončeného 2013)

Koordinovaný výzkum mluvené češtiny, a to ve městech, byl naposledy a v menším měřítku podniknut v režii prof. Jaromíra Běliče (Bělič 1962) v šedesátých letech, k výzkumu mluvené češtiny spisovné nedošlo podle mých znalostí vůbec. Přitom do spisovné mluvy pronikají především nápadnější nespisovné prvky morfo(no)logické, které nepochybně nelze chápat jako tzv. hovorové či konverzační. Např. i kultivovaní mluvčí z Čech v interview televizních i rozhlasových opouštějí dlouhé *é* a užívají obecněčeské *ý*, nikoli však *ej* z *ý*. Zdá se, že fonologické zákony tu přestávají platit a morfologická hodnotová hlediska se jim nadřazují. Vysvětlení se skrývá v komplexním pohledu na současný vývoj češtiny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, takovými problémy se však dnešní lingvobohemistika nezabývá.

V erozi souboru komunikačních situací vyžadujících užití „staré“ spisovné morfologie vidím jisté nebezpečí pro státní uspořádání. Část mluvčích z Moravy a Slezska by totiž *ý* z *é* jako spisovné jen obtížně absorbovala, protože ho chápe jako české nářeční. Mohlo by tedy v budoucnosti možná nikoli příliš vzdáleně takto dojít k dualismu spisovné češtiny, což pro stát není nikdy výhodné. Řešením je zlepšení výuky češtiny na základním a středním školství a změna školského zákona ve znění jeho poslední novely, kde se mluví o vyučovacím jazyce terminologicky nikoli jako o spisovné češtině – srov. *Školský zákon 2023* (561/2004 sb.) – část první – obecná ustanovení (§ 13 – § 15) § 13: Vyučovacím jazyk 1. „Vyučovacím jazykem je jazyk český“.

Tato formulace jako z 19. století ukazuje, jak málo profesionální máme zákonodárce a jejich úředníky. Že „jazyků českých“ máme pořád ještě dost, stát dosud nepochopil, takže učitelé všeho druhu a jejich žáci užívající ve vyučovacím „jazyku českém“ češtinu nespisovnou jsou dokonce i z hlediska právního nenapadnutelní.

4.2 Čeština a škola, lingvobohemistika a didaktika českého jazyka

Současnému dění ve školství a v situaci výuky češtiny by se naši pánové profesori asi podívovali. Ministři školství se střídají velmi rychle, reformy se slibují, ale veřejnost včetně odborné slyší jen řeči o redukci učiva a o zákazu tzv. biflování, tj. učení zpaměti, zatímco vláda volá po zkvalitnění vzdělání, abychom neprodukovali jen dělníky ke strojům, nýbrž kvalifikované odborníky pro (zbytek) 21. století. Není divu, že svou příležitost cítí různí magnáti a nabízejí stále více soukromých škol. Amerikanizace našeho školství? Nízká úroveň základního a středního školství a proti tomu soukromé školy pro nadané

a/nebo bohaté děti? Určitě prof. Šmilauer i Karel Hausenblas by pozvedali hlas a Alexandr Stich jakožto vnitřním založení v podstatě sociální demokrat a muž usilující o povznesení národa by ze své pozice protestoval velmi důrazně. Jaké vyhlídky v tom má výuka češtiny a jak se k tomu staví česká didaktika?

4.2.1 Za všechny výkony ve prospěch místa češtiny ve školství a pro rozvoj didaktiky češtiny, o kterém obsáhle píše v citované monografii M. Šmejkalová (2015), vyzvedněme Šmilauerovy zásluhy o školskou jazykovědnou terminologii ještě za druhé světové války a dále. Jeho odpor k terminologickému „černokněžnictví“ by se ovšem v dnešních pedagogizovaných didaktikách mohl uplatnit velmi výrazně, byť ne vždy oprávněně. Prof. Šmilauer učivo o češtině uměl vykládat, a to nejen pro bohemisty, protože sám na školách učil.

4.2.2 Pokud jde o zájem K. Hausenblase o školu, často se cituje jeho článek o „nalepování vinětek“ (1965–1966) místo větného rozboru. Jeho závěry platí dodnes, jen by se chtělo dodat, že dobří žáci „vinětku“, tj. název větného členu, nalepí, protože už nemusí sledovat analytický proces, který by jim v syntaktické dvojici odhalil jak některé aspekty její hloubkové struktury, tak specifické disjunkce morfologického vyjádření syntaktické závislosti. Tento typ žáka totiž už věc řeší zkráceným procesem poznávání, horší či jinak orientovaný žák zase analytickou proceduru chápe možná pomaleji. K tomu dobře přispěl Karel Hausenblas svou statí (1958b), která však bohužel v učebnicích a výkladech metodických nenašla svůj odraz – srov. však Uličný et al. 1997–2001. Podotýkáme, že velkou pomůckou může být výklad algoritimizovaný – v šedesátých letech minulého století byl konstatován pokrok v klasifikaci tohoto učiva u horších žáků až o jeden stupeň (Uličný 1974). Nověji byl před několika lety podniknut pokus o aplikaci tohoto přístupu v práci Romany Wagnerové (2018). Některé novější didaktiky však tento přístup přímo nebo nepřímě odmítají (Štěpáník et al. 2020), srov. dále odst. 4.3.1. Karel Hausenblas je také znám svými výroky o nutnosti zapojit lingvisty do školské problematiky bohemistické, sám se pak školní češtině věnoval v časopiseckých článcích.

4.2.3 Alexandr Stich věren svému lidskému založení se škole věnoval cele vlastně víc než polovinu života. Po krátké epizodě na průmyslovce a jedenáctiletce (dnešní gymnázium) v Hostinném sice působil až téměř do převratu 1989 v akademickém Ústavu pro jazyk český, ale i v té době na školu nezapomínal a autorsky se účastnil na učebnicích *Český jazyk pro odborná učiliště a učňovské školy* (1. vydání 1964 – Stich 1999) a učebnici české literatury (Stich a Lehár 2000). Popřevratové působení na FF UK v Praze je charakterizováno Stichovou neúnavnou přednáškovou i seminární vysokoškolskou aktivitou a vytvořením velké skupiny žáků, kterou lze oprávněně nazvat Stichovou družinou. Jeho obětavost ve vztahu k velkému dílu vytvořenému a stále i dnes vytvářenému touto družinou jeho žáků byla velmi výstižně vyjádřena konferencí a výstavou k desátému výročí Stichova úmrtí s názvem *Pelicanus vivificans*.

4.3 K reformám výuky češtiny zatím pronikají na veřejnost např. nápady zrušit výuku některých druhů vět v souvětí. Marně přemýšlím, o které by mohlo jít, aby se tím neoslabil výuka didaktiky opěvovaného tzv. kritického myšlení, které je třeba žákům všteřovat, aby obstáli v debatách světa, do kterého rostou. Např. poznávat příčiny a důsledky jevů

a činností, umět odporovat v diskusi nebo i slučovat dobré nápady a vylučovat špatné, užívat správné spojovací prostředky v souvětích a mnoho jiného by jistě kritickému myšlení žactva i učitelstva pomohlo, a přitom by nepochybně prospělo i poučení o stavbě souvětí. Nechávám stranou výuku výstavby textu a tematických posloupností, která se zatím na základní či střední škole vyskytuje velmi sporadicky a která by jistě byla výuce komunikačních dovedností prospěšná.

Na druhé straně prosakují podněty zrušit některé položky v tzv. vyjmenovaných slovech. Snad dobrý nápad, protože nečtenářská česká veřejnost např. už nezná význam slovesa *slynout*. To má sice v ČNK jen 22 výskytů, ale i kvůli nim by bylo dobré je zachovat v ústavních jazykových a pravopisných příručkách. Jestliže ovšem zachováme obecnou taktiku a strategii kodifikace normy spisovné češtiny, měli bychom brát v úvahu pravopisný úzus a jazykovou úroveň nejen publikací tištěných, ale i např. internetových serverů přinášejících oficiální informace všeho druhu. Výsledky by se nelíbily nejen našim jubilantům, ale ani nám (srov. Uličný 2023a nebo 2023b o skandálním návrhu zákona o zemských vlajkách se zmrzačenými přechodníky). Pokud jde zejména o mluvené projevy ve spisovné češtině, měli by si učitelky a učitelé nejen češtiny, ale i didaktikové uvědomit, že spisovná čeština nerovná se češtině archaické či knižní a že spisovně je možné mluvit přirozeně; musí se to ovšem umět a musí se chtít.

4.3.1 Ústav pro jazyk český i didaktikové z řad lingvistů se v posledních publikacích (Pacovská et al. 2021; Svobodová et al. 2021) těmito záležitostmi zabývají převážně okrajově. Pozornost lingvobohemistů by se však měla obrátit k úvodu k didaktice Štěpáník et al. (2022), která v teorii zásadním způsobem odmítá dosavadní způsoby jazykové výuky a výrazně prosazuje komunikační výuku nejen jako prostředek výuky jazyka, ale i kvůli ní samotné. Zarážející je, že autor v obsáhlém teoretickém úvodu požaduje jazykem sice (jak by řekl prof. Šmilauer) černokněžnickým, ale v zásadě snad srozumitelně, aby se lingvistické poznatky podřizovaly didaktice: „Princip aktuálnosti lingvistických poznatků znamená respektování aktuálního konceptuálního systému výuky češtiny“ (Štěpáník et al. 2020, 39). Tedy žádná spolupráce didaktiků češtiny s lingvobohemistikou? Kdo bude o aktuálnosti lingvistických poznatků rozhodovat? Snad autor tohoto úvodu, který neví, že výraz *vývojová lingvistika* je (jeho vlastní?) kalk z angličtiny, zatímco v české odborné literatuře se pro termín *developmental linguistics* běžně používá termín teorie osvojování/akvizice jazyka (dítětem), vývoj jazykových schopností apod. (srov. Saicová Římalová 2016 aj.)? Nebo též autor, který mluví o naší lingvobohemistice soustavně jako o *systémově strukturní*, ačkoliv domácí název je *funkčně strukturní*? Který k teorii textu cituje podivné názory polského didaktika jménem H. Mrazek: „komunikát je [...] myšlenkově-intencionální celek [...] podřízený sémanticko-stylistickým pravidlům, **nikoli pravidlům strukturálním**“ (zvýraznil O.U.); jak známo, K. Hausenblas nebo F. Daneš o struktuře textu psali už v letech šedesátých, srov. také MČ 3; v polské lingvistice se o struktuře textu píše také už dávno. Atd. A nad pojmem současné pedagogiky *funkční gramotnost* – např. zdravotnická a mnoho jiných (nikoli však funkční gramotnost chirurgická nebo internistická či gramotnost řidiče autobusu?, nebo pod.), by jistě žasl i prof. Šmilauer, o jehož zásluhách o jazykovědnou terminologii ve škole srov výše v odst. 4.2.1. K termínu (?) *funkční gramotnost* najdeme v české Wikipedii text, který o normální („samotné“ podle autorů) gramotnosti autorů opravdu nesvědčí:

Funkční gramotnost (*Functional literacy*) je schopnost zvládat číst a psát během každodenních a pracovních úkolů [...]. Samotný pojem **gramotnost** je **zběžně** chápán jako schopnost psát a číst [...]. Funkční gramotnost se od samotné gramotnosti odlišuje tím, že bývá **zběžně** chápána jako schopnost komunikovat [...]. [gramotnost] není **dichotomický** jev, ale kontinuum; proto musí být měřená a interpretována jako kontinuum [...]. (zvýraznil O.U.)

Autor posledního úryvku neovládá českou slovní zásobu a schopnost napsat kulturní text, o odborném stylu nemluvě, věcně pak jde o tvrzení přinejmenším podivná. Tato malá ukázka i předchozí text je tu výzvou k tomu, aby se pedagogové či didaktikové lépe orientovali v češtině i v jazykovědě, jestliže chtějí být vůdčí silou školní výuky a rozhodli se opomíjet spolupráci s lingvisty; k tomuto problému je vhodná širší diskuse. Jsem si jist, že naším cílem by měla být spolupráce mezi oběma obory a návrat do nedávných dob, kdy tomu tak bývalo. Pak by nás možná naši předchůdci pochválili.

Závěrečná otázka k tomuto tématu tedy zní: Má být didaktika českého jazyka ryze pedagogickou disciplínou, nebo mezioborovou disciplínou či aplikovanou lingvistikou?

5. Závěrem

Snažili jsme se postihnout vědecké a osobnostní rysy tří českých a československých lingvistů, kteří nezapomenutelným způsobem spoluvytvářeli naši lingvobohemistiku před druhou světovou válkou a hlavně po ní. Na Vladimíra Šmilauera vzpomínáme jako na velkého syntaktika s dalšími široce založenými jazykovědnými zájmy, Karla Hausenblase vidíme jako tvůrce nové stylistické teorie a Alexandr Stich je nejen pro nás novodobým filologem a jedním z nejvýznamnějších historiků vnějšího vývoje češtiny. Zkoumáme také, jak se současná naše lingvobohemistika od jejich dob proměnila a jak by naši tři předchůdci ocenili naše pokroky i zaznamenali naše dluhy.

LITERATURA

- Akademický slovník současné češtiny* (online), 14. 2. 2024. <https://www.slovníkcestiny.cz>.
- Bělič, J. 1962. Ke zkoumání městské mluvy. In *Slavica Pragensia IV. Věnováno akademiku Bohuslavu Havránkovi k sedmdesátým narozeninám*, ed. V. Barnet et al., 569–575. Praha: Univerzita Karlova.
- Český národní korpus* (online), 14. 2. 2024. <https://www.korpus.cz/>.
- Daneš, F. 2009. Co všechno komunikujeme a jak. In F. Daneš. *Kultura a struktura českého jazyka*, 28–45. Praha: Karolinum.
- Dittmann, R. 2015. Vnější dějiny češtiny. In O. Uličný et al. *Preliminária k moderní mluvnici češtiny*, 79–84. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dittmann, R., Uličný, O. (eds.) 2013. *Čeština a dějiny. Studie k moderní mluvnici češtiny 3*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Funkční gramotnost* (online), 14. 2. 2024. https://cs.wikipedia.org/wiki/Funk%C4%8Dn%C3%AD_gramotnost.
- Hausenblas, K. 1958a. *Vývoj předmětového genitivu v češtině*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Hausenblas, K. 1958b. Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování. In *Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II*, 23–48. Praha: SPN.
- Hausenblas, K. 1963. Slovesná kategorie výsledného stavu v dnešní češtině. *Naše řeč* 46 (1): 13–28.
- Hausenblas, K. 1965–1966. Větný rozbor, nebo nalepování vinětek? *Český jazyk a literatura* 16 (3): 207–213.

- Hausenblas, K. 1967. Co nového v 2. vydání Novočeské skladby V. Šmilauera? *Naše řeč* 50 (2): 104–109.
- Hausenblas, K. 1972. *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova.
- Hausenblas, K. 1986. Číslovky. In *Mluvnice češtiny 2*, 105–128. Praha: Academia.
- Hausenblas, K. 2003. *Miscellanea*, ed. A. Macurová a D. Čapková. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Holzbachová, I. 2001. Ernst Mach a vědecké poznání. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B. Řada filozofická* 50 (B48): 15–26. (Online), 14. 2. 2024. <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106403>.
- Hon, J. 2014. Když dva mluví o tomtěz: Knížky lidového čtení, prozaický román a místo fikčního vyprávění v české literatuře raného novověku. *AUC Philologica* (3 – Slavica Pragensia 42): 119–131.
- MČ 2. 1986. *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- MČ 3. 1987. *Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia.
- Pacovská, J. et al. 2021. *Škola jako místo radosti z přemýšlení o jazyce*. Praha: Akropolis.
- Prošek, M. 2017. Jazyková kultura – současný stav disciplíny. In: *Struktura v jazyce, jazyk v komunikaci*, ed. O. Uličný, 101–107. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- Rinas, K., Koupil, O., Tichák, V. 2023. *Česká interpunkce v evropských dějinách: Reflexe, nauky, teorie*. Praha: Akropolis.
- Saicová Římalová L. 2016. *Osvojování jazyka dítětem*. Praha: Karolinum.
- Stich, A. 1986. Odvozování přídavných jmen ze sloves. In *Mluvnice češtiny 1*, 321–350. Praha: Academia.
- Stich, A. 1996a. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst.
- Stich, A. 1996b. O české literatuře starší, zvláště barokní. *Česká literatura* 44 (5): 443–458.
- Stich, A. 2005. *Jazyková věc ve veřejné*. Praha: NLN.
- Stich, A. 2021 F. X. Šalda a Alois Jirásek – střetání dvou kulturních koncepcí. *Revue* 6/2021 (online), 14. 2. 2024. <https://alouisjirasek.cz/revue-6-2021-salda-a-jirasek/>.
- Stich, A. et al. 1999. *Český jazyk pro střední odborné školy a studijní obory středních odborných učilišť všech typů*. Praha: SPN.
- Stich, A., Janáčková, J. 1988. *Chvála české řeči*. Praha: Československý spisovatel.
- Stich, A., Lehár, J. 2000. *Knihy textů 1 – Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: NLN.
- Strouhal, M. 2013. *Teorie výchovy*. Praha: Grada.
- Svobodová, J. et al. 2021. *Čeština v edukaci: lingvistika a didaktika*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Šmejkalová, M. 2015. *Praporu věren i ve ztraceném boji: Vladimír Šmilauer – život a dílo filologa (1895–1983)*. Praha: Academia.
- Šmilauer, V. 1958. *Učebnice větného rozboru*. Praha: SPN.
- Šmilauer, V. 1963. Pořádek slov. In F. Daneš et al. *O češtině pro Čechy*, 264–287. 2. vyd. Praha: Orbis.
- Šmilauer, V. 1966. *Novočeská skladba*. Praha: SPN.
- Šmilauer, V. 1980. *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN.
- Štěpáník, S. et al. 2020. *Školní výpravy do krajiny češtiny*. Plzeň: Fraus.
- Uličný, O. 1971. K využití tzv. intelektuálních citů při vyučování českému jazyku. In *Sborník Pedagogické fakulty Hradec Králové XIII*, 79–85 Praha: SPN.
- Uličný, O. 1974. K algoritmu pro identifikaci centrálních typů větných členů. *Jazykovědné aktuality* 11 (1): 1–20.
- Uličný, O. et al. 1997–2001. *Český jazyk, 6., 7., 8. a 9. ročník [učebnice ZŠ]*. Úvaly: Jinan.
- Uličný, O. 2023a. Lingvistika a didaktika – jak se to rýmuje? In *Kontext, komunikace, dialog: K životnímu jubileu Jiřího Zemana*, ed. Jan Bílek et al. *Jazykovědné aktuality* 40 (Supplementum): 182–188.
- Uličný, O. 2023b. O Donbasu a zemských vlajkách. *Lidové noviny* 36, 30. 3. 2023, 9.
- Wagnerová, R. 2018. *Algoritmizace učiva o slovních druzích pro druhý stupeň základní školy*. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci, Liberec. Vedoucí práce prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
emeritus UK v Praze a UP v Olomouci
oldrich.ulicny@email.cz